

Helligåndshuset i Næstved

En opmåling og en hypotese

Af Palle Birk Hansen

Helligåndshuset i Næstved ligger i den nordlige udkant af den middelalderlige bykerne, ved østsiden af vejen til Ringsted. Den middelalderlige bygning, som måler $33,5 \times 9,4$ m, er muret af tegl i munkeskifte på fundamenter af marksten. Det nuværende tag er lagt af vingetegl i 1920'erne. Det sæt opmålingstegninger, som præsenteres her, er på foranledning af Næstved Museum udført i efteråret 1979 af stud.ark. Merete Schülein, afdelingen for restaurering, by- og bygningspleje ved Arkitektskolen i Århus.

Institutionen Helligåndshuset (Domus sancti Spiritus) nævnes første gang i 1398 (1). I 1400-årene nævnes Domus sancti Spiritus eller Hælliggestis flere gange. Institutionen ejer jord i Købmændenes Badstuestræde i den sydlige bydel (2), og i 1491 oplyses det, at formanden bærer rødt kors på sine klæder (3). I 1507 køber Helligåndshuset en grund nord for huset (4), og i 1514, som må have været et særdeles vigtigt år for Helligåndshuset, sker følgende: der gives aflad til dem, der hjælper med genopbygning af huset efter en brand (5), Mads Jensen, klerk og rektor for kapellet ved Jomfru Marias alter i Helligåndshospitalet, får tilladelse til at lade sig indvie som præst ved kurien i Rom (6), og endelig optages Helligåndshospitalet/Helligåndskirken (Hospitale sive ecclesia sub nomine sancti Spiritus) i Helligåndssordenen, idet præsten

Laurids Pedersen bliver provisor (7). 1532 pålægges det Næstveds borgere at drive Helligåndshuset som fattighospital (8).

Bygningen har siden middelalderen ført en tilværelse som fattighospital, militært sygehus, beboelse, og siden 1927 som museumsbygning.

Vestgavlen ved Ringstedgade blev restaureret i 1885 (9), og hele huset blev gennemgribende restaureret/rekonstrueret i 1926 (10), således at det nu fremstår i så vidt mulig middelalderlig skikkelse. Samtlige skillewægge i huset, ligesom en række detaljer, stammer således fra restaureringen i 1926.

Helligåndshusets bygningshistorie er først behandlet af Vilh. Lorenzen, som mener, at huset er bygget noget ind i 1400-årene indenfor en samlet byggeperiode, omend med mindre afbrydelser (11). Han påpeger den regelmæssige fordeling af døre og vinduer i østpartiet, men mener, at de to bygningsafsnit tilhører samme byggeperiode.

»Danmarks Kirker« indfører, måske under påvirkning af næste anførte forfatter, en kronologisk forskel, idet det anføres, at den sengotiske murstenslænge, opført i løbet af 1400-årene, bærer præg af at være rejst i flere byggeperioder, således at husets østre og vestre dele ikke er ganske samtidige (12).

Den person, som nok har kendt huset bedst, er arki-

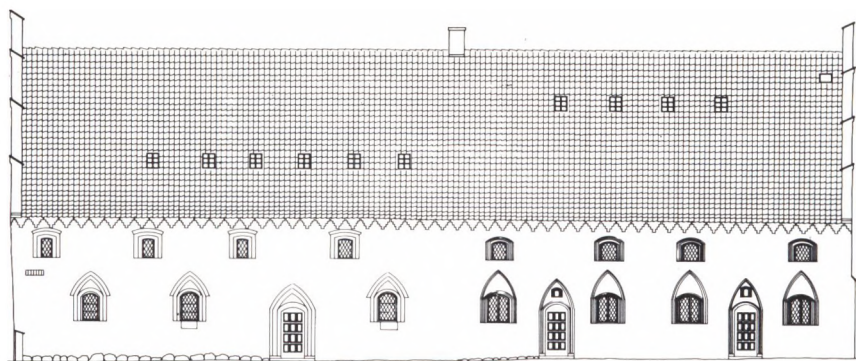

Fig. 1. Helligåndshusets sydside (længde 33,5 m).

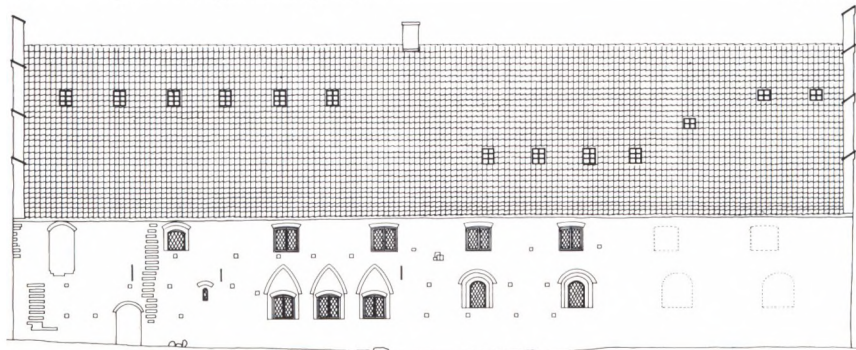

Fig. 2. Helligåndshusets nordside (længde 33,5 m).

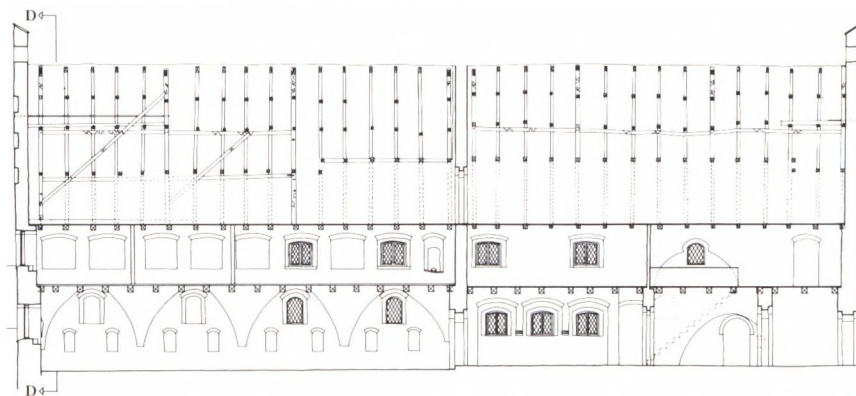

Fig. 3. Længdesnit, set mod nord.

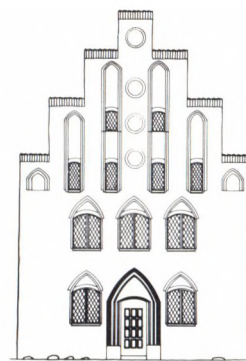

Fig. 4. Helligåndshusets vestgavl (bredde 9,4 m, højde 14,0 m).

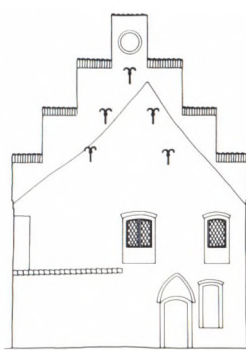

Fig. 5. Helligåndshusets østgavl (bredde 9,3 m, højde 13,5 m).

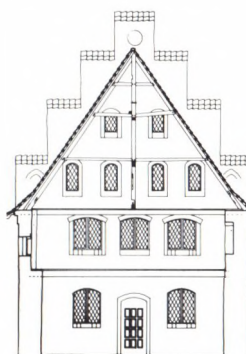

Fig. 6. Tværsnit, set mod vest (snit D på fig. 3).

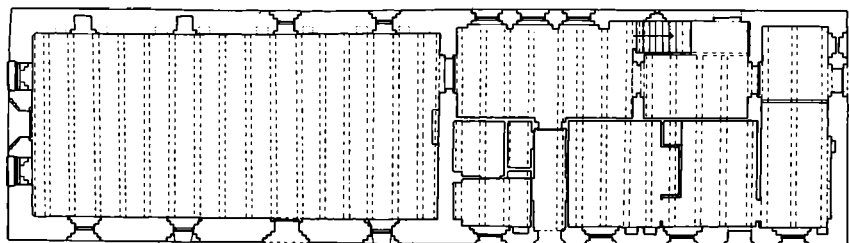

Fig. 7. Plansnit af 1. stokværk (snit A på fig. 3).

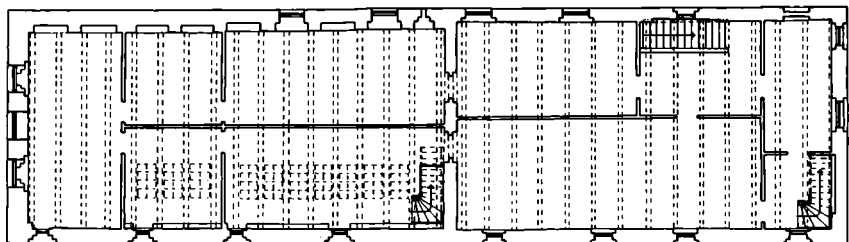

Fig. 8. Plansnit af 2. stokværk (snit B på fig. 3).

tekt J. Tidemand-Dal, som restaurerede det i 1926. Han skriver imidlertid: »Håbet om ved de undersøgelser, som istandsættelsesarbejdet gav lejlighed til, at få positive oplysninger om bygningens historie og oprindelige indretning må siges at være bristet. De interessante fund, der blev gjort, komplicerede snarere udredningen af bygningens historie, således at man kun kan opstille hypoteser om denne« (13). Tidemand-Dals egen hypotese indebærer, at vestre halvdels nedre stokværk betragtes som husets ældste del, efterfulgt af østre halvdels nedre stokværk. Den kronologiske

følge de to bygningsafsnit imellem underbygges ved tolkningen af et tværgående fundament som en oprindelig østgavl til vestdelen, kombineret med iagttagelsen af, at fundamenterne til de to bygningshalvdele ikke er i forbandt (14). Den påståede østgavl er imidlertid med sine ca. 60 cm i tykkelse (mod vestgavlens 95 cm) ikke overbevisende som gavlvæg for en oprindelig overhvælvet sal, ligesom der heller ikke er ført bevis for, at denne tværvæg er i forbandt med vestdelens langmure. Der kan være tale om en senere skillevæg.

Hypotesen går imidlertid igen i Trap: Danmark, denne gang som et faktum. Det siges her, at bygningen er opført i to byggeperioder i 1400-årene, og at den vestlige, oprindelig muligvis 1 stokværk høje del er den ældste, mens den østlige del, der udmærker sig ved en finere behandling af murværkets detaljer, er en tilbygning (15).

Helligåndshuset fortjener imidlertid, at dets bygningshistorie tages op til revision på baggrund af arkæologiske undersøgelser og grundige overvejelser, et arbejde, som såvidt kun er begyndt.

I det følgende opridses en alternativ hypotese, som kan indgå i kommende overvejelser omkring husets bygningshistorie. Hypotesen tager sit udgangspunkt i det forhold, at østafsnittets sydmur fremviser en taktfast inddeling i nedre stokværk (fig. 1), som leder tanken hen på skemaet for bodebebyggelse, et fænomen, som Næstved i forvejen er så rig på (16).

I det omtalte murparti er der 2 døre, som hver er flankeret af 2 vinduer. Indvendigt findes 4 nicher i vindueshøjde, foroven afsluttet med fladbuede stik (fig. 7). De to døre indicerer klart, at der oprindelig har været en skillevæg mellem dørene. Den naturligste placering for en sådan væg er mellem de to nicher midt mellem dørene. På denne måde får de to nicher en hjørneplacering i hvert sit rum, som svarer til den østligste niches placering helt inde ved husets østvæg. Afstanden mellem de to nicher er 28 cm = 1 hel sten, men skillevæggen har dog rimeligvis været i bindingsværk, således som det kendes fra Mogens Tuessøns stenboder i Næstved (17). Den taktvise inddeling og de to yderdøre, som leder ind til to, stort set ens rum, er træk, som klart afslører dette bygningsafsnit som en oprindelig rækkehusbebyggelse. De to boder eller celler kan have indgået i en længere boderække. I østgav-

len, som er kraftigt ommuret, men hvis sydøstre hjørne ser ud til at være oprindeligt, findes en nu tilmuret kamin, hvis røgkanal er afbrudt af gavltrekanen. Hvis denne kamin tilhører den østligste af de to boder (og ikke en senere ruminddeling), kan det tages som udtryk for, at der har været mindst én bod mere mod vest, som i så fald har delt kaminsøjle med den næstøstligste bod, således som det kendes fra Mogens Tuessøns stenboder.

Boderækkens oprindelige nordmur kendes ikke. Den eksisterende nordmur, hvis inddeling ikke korresponderer med sydmurens, må skyldes en senere ombygning, som også har berørt østmuren, idet de samme blændingsdetaljer findes begge steder. Denne ombygning vender vi tilbage til.

Hypotesen opererer nu med to ældre boder, hvis sydmur udgør den ældste del af Helligåndshuset (18). Med dette udgangspunkt finder husets øvrige bygningselementer en logisk placering i bygningshistorien, således som vi snart skal se.

Helligåndsinstitutionens behov for en kirkesal, som ønskes anbragt tættest muligt på alfarvej (Ringstedgade), medfører at denne indplaceres mellem gaden og det ældre byggeafsnit, idet eventuelt en/flere af boderne må vige pladsen. Kirkesalen, hvis sydmur bygges i flugt med boderækkens, overhænges, hvorfor murene bygges kraftigere end østafsnittets (19). Salen bygges treskibet med 3×4 hvælv, båret i rummet af 6 piller på granitfundamenter (20). De 12 hvælv gør det usandsynligt at forestille sig en overetage i nuværende leje, idet der kun er ca. 3 m fra gulv til etageadskillelse, så rimeligvis har dette bygningsafsnit oprindelig kun indeholdt den overhængede sal under sit eget tag. Dette kirkebyggeri tænkes tidsfæstet til en gang i 1400-årene. På dette tidspunkt består Helligåndshuset altså, i følge hypotesen, af en kirkesal ud mod

Ringstedgade og to ældre boder bag denne, med en funktion i hospitalet.

Den store omvæltning sker omkring 1500 i forbindelse med bestræbelserne på at ændre husets status til et helligåndskloster. Der købes jord op nord for huset i 1507, som vi har set tidligere, og sandsynligvis i forbindelse hermed indledes omfangsrige byggearbejder. Målet for byggearbejderne har tydeligvis været at tilpasse det eksisterende anlæg, således at det kunne indgå i et nyt, firefløjet klosteranlæg med vestfløjen langs Ringstedgade. Den eksisterende bygning skulle således danne sydfløj. Kirkesalen skulle afløses af en ny kirke, som rimeligvis skulle udgøre nordfløjen i det færdige anlæg. Kirkesalen kunne derfor inddrages til andre formål, hvilket betød, at hvælvene kunne fjernes, således at der kunne påbygges et 2. stokværk.

Dette 2. stokværk bygges i hele husets længde. Den oprindelige vestgavl mod Ringstedgade ombygges, så den passer til den nye etageinddeling i huset (fig. 4 og 6). Nordvæggen i østafsnittet ombygges helt, idet tilslutningen af en østfløj forberedes. Dette ses af flere detaljer: de 3 tætsiddende store vinduer i 1. stokværk, som skulle vende ud mod den nye korsgang, de 2 døre i henholdsvis 1. og 2. stokværk, som skulle give adgang til østfløjen, og endelig fortandingerne på murens yderside, hvor østfløjen skulle tilsluttes (fig. 2).

De sengotiske, stort set bevarede, tagværker af dragerstolstype med 3 sæt hanebånd og andreaskorsranke mellem konger opsættes, idet det vestlige genanvendes (brudt nummerering fra vest mod øst), mens det østlige nyopsættes (fortløbende nummerering fra øst mod vest).

Således ombygget er det store, toetagers hus parat til at blive tilsluttet de planlagte klosterfløje. På dette tidspunkt opgives klosterplanerne imidlertid, hvilket resulterer i, at kirkesalen må genindrettes på sit gamle

sted. Ved genindretningen bygges der 4 rektangulære hvælv over salen. Sporene af disse hvælv kan endnu ses på salens vægge. Den nye hvælvslagning betyder, at 2. stokværk i vestafsnittet igen må opgives. I østen afløses den hidtidige gavlfod af en ny, lidt tilbagetrukket gavlfod, den nuværende (fig. 5). Adgangen til 2. stokværk sker ad en udvendig trappe. En tilbygning, hvis taglinje ses i østgavlen, bygges senere.

Den her skitserede hypotese, som altså indebærer, at man dels må regne med to ældre boder indbygget i huset, dels må betragte Helligåndshuset i sin nuværende skikkelse som et amputeret helligåndskloster, giver en forklaring på en lang række bygningselementer, som i følge den ældre hypotese er uforklarlige. Det er grunden til, at jeg vælger at offentliggøre hypotesen som det stykke spekulationsarbejde, den primært er. Det er mit håb, at den kan være med til at genopvække interessen for Helligåndshuset i Næstved.

Noter

* De skriftlige kilder er registreret af projekt Middelalderbyen.

1. Test. nr. 72, 11. aug. 1398.
2. SRD IV, p. 377, XXXIII og XXXIII.
3. SRD IV, p. 366, XXVIII.
4. Rep. 2. rk. 10893, 23. nov. 1507.
5. APD VII 6339, 17. juni 1514.
6. APD VI 4448, 29. maj 1514.
7. Lindbæk og Stemmann 1906 dipl. nr. 385, 10. juni 1514.
8. Fr. I reg., p. 332, 10. aug. 1532.
9. Ved arkitekt H. Storck. Trap: Danmark, s. 74.

10. Ved arkitekt J. Tidemand-Dal. Tidemand-Dal 1943.
11. Lorenzen 1912, s. 8 ff.
12. Danmarks Kirker, Præstø amt, s. 161-162.
13. Tidemand-Dal 1943, s. 13.
14. Tidemand-Dal 1943, s. 14.
15. Trap: Danmark, s. 74.
16. Nystrom 1974, s. 9 ff.
17. Nystrom 1974, s. 14.
18. Der skal ikke her tages stilling til, hvilken funktion boderne oprindeligt kan have haft, eller hvornår de er bygget. Det sidste spørgsmål må løses ved detaljerede stilhistoriske analyser af bygningens profildetaljer i de hårdt restaurerede døre og vinduer eller ved heldige arkæologiske undersøgelsesresultater.
19. Murtykkelser i nedre stokværk er som følger: vestmur 95 cm, vestlige langmure 95-100 cm, østmur 80 cm, østlige langmure 70-80 cm.
20. Tidemand-Dal 1943, s. 14.

Kildeudgivelser

Test.: Testamenter fra Danmarks Middelalder indtil 1450. Udg. v. Kr. Erslev. København 1901.

SRD: Scriptorum Rerum Danicarum Medii Aevi. Bd. I-IX. København 1772-1878.

Rep.: Repertorium Diplomaticum regni Danici Mediævalis. Fortegnelse over Danmarks Breve fra Middelalderen. 2. rk. 1451-1513, bd. I-IX. Udg. v. William Christensen. København 1928-1939.

APD: Acta Pontificum Danica. Pavelige aktstykker vedrørende Danmark I-VII. Udg. af L. Moltesen m.fl. København 1904-1943.

Lindbæk og Stemann: De danske Helligåndsklostre. København 1906.

Fr. I reg.: Kong Frederik I's danske Registranter, v. Kr. Erslev og W. Møllerup. København 1879.

Litteratur

Danmarks Kirker, udgivet af Nationalmuseet. Præstø amt, 1933.

Lorenzen, Vilh.: Næstveds borgerlige bygningskunst til ca. 1850. Gammel dansk Bygningskunst IV, København 1912.

Nystrom, Arne: De middelalderlige stenboder på Sct. Peders Kirkeplads, Næstved. Næstved 1974.

Tidemand-Dal, J.: Helligåndshuset. I: Næstved Museum 1918-1943. Næstved 1943.

Trap, J.P.: Danmark. Femte udgave. Bd. IV,1: Præstø amt 1955.